

НАУКОВЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ – РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ МУЗЕЮ

Основна соціальна функція музею – функція документування суспільного розвитку. Це відповідає вимогам економічного, наукового і культурного характеру.

Музей – науково-дослідницький та культурно-освітній заклад, який, у відповідності зі своїми соціальними функціями, здійснює комплектування, облік, збереження, вивчення і популяризацію пам'яток історії і культури [1, 80]. Як бачимо, на першому місці стоїть комплектування. Функції збирання, збереження, а також дослідження мають і інші інституції, але вони використовують інші комунікативні засоби. Бібліотеки та архіви збирають ментефакти, музей – артефакти і натурфакти [2, 241]. Загальновідомо, що сучасний музей являє собою складну, творчу систему, що здійснює широкий спектр соціальних функцій (освітню, виховну, просвітню, досугову, функцію документування і зберігання, а також функцію виконання конкретних замовлень суспільства).

Музей наразі – не просто спостерігач, а й активний учасник змін, що відбуваються у свідомості членів суспільства. Сучасний музей – це, перш за все, ретельно відібрана, науково і професійно опанована колекція, що всіма її проявами служить українській ідеї, сприяє відвідувачу в зрозумілих для нього формах музейної комунікації. Це органічна єдність «храму» і «форуму», що зберігає і збагачує колективний досвід суспільства.

В основі музею є фондова колекція. Але просте нагромадження назбираного, яким би коштовним воно не було, ще не є музейним фондом.

Комплектування музейних фондів відбувається через свідоме включення вибраних об'єктів до фондів, систематизованих за певними класифікаційними принципами.

За твердженням відомого музеолога З. Странського, доцільно відмовитися від надто загального поняття «придбання», а використовувати натомість дефініцію «музейне зібрання». Це специфічне окреслення полягає в тому, що потрібно чітко розрізняти «збирання задля зберігання» і науково обґрунтоване музейне збирання.

Існує безліч прикладів того, як внаслідок неконтрольованої збиральницької діяльності в багатьох музейних сховищах містяться невивчені об'єкти.

Забезпечити фондову роботу – основна функція музею. Вартість музейного предмета визначається не лише якістю його фізичного збереження, а й збереження його інформативного контексту і доступністю до музейного предмета і його документації. Фондова робота сьогодні – це не лише інвентаризація, каталогізація й систематизація музейних предметів, а й інформаційний менеджмент.

Головною складовою комплектування музею є виявлення об'єктів соціальної дійсності, здатних найбільш комплексно документувати сукупність реалій, на які спрямовані пізнавальні завдання науки та суспільства. Об'єкт соціальної дійсності повинен володіти сукупністю якостей: інформативністю, автентичністю, культурно-історичною достовірністю, комплексністю.

Принцип історизму, що є базовим у музейній справі, має на увазі максимально повне та адекватне відтворення суттєвих зв'язків історичної дійсності.

Загалом критерії відбору музейних предметів у музейне зібрання є:

- профільність предмета;
- зміст предмета (обсяг, направленість, значимість);
- репрезентативність (повнота і достовірність інформації, типовість, унікальність);
- експресивність предмета (асоціативність, здатність викликати почуття співучасті);
- комунікативність (здатність взаємодіяти).

Отже, наукове комплектування – це виділення із речового світу предметів, що оточують, і включення їх у зібрання як історичних джерел для документування історичного процесу.

Комплектування фондів – це відбір, збиральницька робота, що базується на вибірковості. Функція документування призвана забезпечити музей джерельною базою, на основі якої він виконує інші соціальні функції. Таким чином, сутність функції документування в своїй основі зводиться до комплектування музейних зібрань, їх дослідження і систематизації з метою підготовки до введення у науковий обіг.

Комплектування та визначення наукової цінності предмета здійснюється в три етапи:

- виявлення предметів музейного значення в середовищі існування (в ході збиральницької роботи);
- включення предметів музейного значення до музейного зібрання;
- віднесення музейного предмета до конкретної колекції (визначення його місця у ній).

Комплектування є основним напрямком діяльності будь-якого музею. Це пояснюється тим, що в його процесі відбувається формування зібрання пам'ятників культури. До того ж, у процесі комплектування реалізується основна соціальна функція музею – функція документування суспільного розвитку. Цей вид музейної діяльності є важливим також і тому, що дозволяє зберегти історико-культурний і соціальний досвід людства, предметно закріпити пам'ять про нього.

Комплектування є дослідницькою роботою, що відноситься до галузі джерелознавства. У процесі комплектування відбувається те, що складає суть цієї наукової дисципліни: пошук, виявлення і збирання різноманітних документів. Крім того, до комплектування музейного фонду входить робота з первинної обробки пам'ятників, що містить його визначення, описання і класифікацію.

Отже, метою цієї статті є ознайомлення науковців, особливо молодих, з основами роботи з комплектування фондів. І хоча література з цієї теми

різноманітна і широка, завжди зручно, коли інформація зібрана в одному місці, а подана лаконічно.

Базою для написання статті слугують видані законодавчі акти, положення, інструкції та рекомендації з музейної справи, а також наукові дослідження та методичні розробки фахівців-музеезнавців, частина з яких указана в бібліографії. Головним посібником є «Основи музеезнавства» під редакцією Є.А. Шулепової [3]. Практична частина виходить із досвіду роботи Національного музею історії Другої світової війни, який ґрунтується на положеннях музеезнавства, але має і власні ноу-хау.

Говорячи про комплектування, слід пам'ятати, що тематика комплектування не є постійною. Вона змінюється під впливом змін, що відбуваються в профільній науці, вона залежить від появи нових шкіл, ідей, напрямків, а головне – від державної ідеології. Адже музеї завжди пов'язані з інтересами суспільства і виконують його замовлення.

Загальновідомо, що комплектування проводиться у двох основних напрямках: систематичному та тематичному, причому підхід має бути комплексним. Необхідно відбирати не окремі предмети, а комплекси взаємопов'язаних речей, документів тощо.

І якщо через комплектування реалізується основна соціальна функція музею – документування, необхідно дуже ретельно досліджувати історію кожного предмета, детально складати його «легенду».

Це слід робити тому, що будь-який предмет музейного значення створюється й функціонує в тісній взаємодії з середовищем, і тільки вивчивши його, можна зрозуміти музейну значимість цього предмета, «прочитати» закодовану в ньому інформацію.

Недооцінка цієї роботи, неточність або непрофесіоналізм можуть призвести до втрати інформативності предмета, знецінити його джерелознавчий та експозиційно-виставковий потенціал.

Слід зазначити, що останніми роками перелік предметів, що мають експозиційний потенціал, значно розширюється. Досвід Національного музею

свідчить, що наразі його колекцію поповнюють побутові предмети, предмети релігійні, що за умови ретельного дослідження збагачують тему. Так, уже певний час в експозиції представлена поминальна книжка багатодітної матері з Чернігівщини Параски Гавриш, яка відправила на фронт п'ятьох синів, молилася спершу за їхнє здоров'я, а потім, по черзі переносила імена воїнів на сторінку «за упокій».

А ось ще один, здавалося б, непрофільний для музею історії війни предмет. Це колесо від візка. Візок змайстровано Володимиром Баком у 30-х роках минулого століття. І ніхто не думав – не гадав, що увійде це колесо до історії, і буде експонуватися у музеї, ставши музейною реліквією. Володимир Бак загинув на фронтах Другої світової, а його рідних, перетворених на переселенців у вирі великої політики, зачепила своїм чорним крилом операція «Вісла».

З одного з останніх відряджень у Дніпро були привезені декілька цеглин з розібраних старих будинків. На цеглинах – дивні літери. Розшифровуючи їх, науковці дійшли висновку, що за ними історія декількох єврейських родин, які свого часу володіли цегельнями, жили в цих будинках, а свій життєвий шлях трагічно закінчили під час Другої світової у годину Голокосту. Дослідження продовжується.

Отже, одна з основних соціальних функцій музею – функція документування, відображення реальної дійсності – неможлива без грамотного комплектування музейного фонду.

У різні періоди діяльності Національного музею комплектування могло випереджувати історичну науку і впливати на неї. Так було під час Другої світової, коли йшли бої на наших теренах, а музейники здійснили польову експедицію з метою комплектування. Так було під час Афганської війни, коли в Радянському Союзі ще не всі знали про цю війну, науковці ж збирали музейні предмети, а наприкінці цієї ганебної кампанії побували на землі Афганістану, привезли звідти артефакти, щоб історичний процес знайшов своє відображення в експозиції.

Так і зараз. Війна на Сході України, на жаль, триває, а науковці Національного музею створюють тематичні виставки. Актуальне документування

епохи безперервне. Адже музей використовує його як джерело пізнання дійсності. Таким чином, сучасність стає джерелознавчою базою музейних фондів.

Починається комплектування з написання наукової концепції. Це письмовий документ, у якому викладені цілі, завдання комплектування, указані його форми, окреслені принципи і критерії відбору матеріалу. Концепція комплектування є складовою загальної наукової концепції музею.

Написання концепції починається з аналізу фондової бази. Якісний аналіз дозволить чітко спланувати роботу з подальшого комплектування.

Наукова концепція комплектування – це, перш за все, системне уявлення даного музею про мету, завдання, напрямки, принципи, форми і методи комплектування. Концепція комплектування – документ узагальнений, у ній сформульовано ідеї, якими мусить керуватися музей. Вона не є догмою і відкрита для нових проектів. Це свого роду стратегія роботи музею в галузі комплектування і розуміння того, до чого він має прийти, яким шляхом мусить прямувати і як можна вирішити завдання, що стоять перед ним [4, 245].

Наступний етап розробки концепції – визначення цілей комплектування. Вони мають бути актуальними, прийнятними і водночас практичними. Актуальність виходить з необхідності виконувати вимоги, які висуває музею суспільство та профільна наука, а також обов'язком музею задовольняти соціальні потреби, що постійно змінюються. Прийнятність цілей припускає, що вони мають відповідати інтересам широкого колу осіб – науковців, музейників, творчих працівників. При визначенні цілей не можна орієнтуватися лише на сьогочасні інтереси, адже слід пам'ятати, що музей формує свої колекції на майбутнє. Практичність, тобто розуміння реальних можливостей музею (фінансових, кадрових, матеріальних) під час розробки цілей комплектування – головна перевага добре складеної концепції. Практичні, добре продумані, реальні цілі сприяють результативному впровадженню та успішному втіленню концепції.

Поставлені цілі вимагають конкретизації завдань, безпосереднє рішення яких дозволяє розпочати практичні дії. Завдання розрізняють короткотермінові (рік-

два) та довготермінові (п'ять-десять років). При цьому обов'язково акцентують пріоритетні завдання.

Завершальним етапом розробки наукової концепції комплектування є визначення форм комплектування, критеріїв і принципів відбору пам'яток з реальної дійсності. Пріоритетність тієї чи іншої форми комплектування визначається багатьма факторами, перш за все, це – автентичність, достовірність, інформативність, меморіальність.

Зауважимо, що наукова концепція комплектування є відкритим документом, який розвивається, уточнюється й доповнюється, а методика роботи над ним може бути різноманітною. Проте вона обговорюється в науковому колективі та затверджується Ученою або Методичною радою.

Наступним етапом комплектування є складання програми комплектування. Програма на відміну від концепції є більш детальним документом, де викладені конкретні дії на найближчий час. Черговість комплектування залежить від значимості теми в контексті соціального життя суспільства та конкретних завдань музею.

Необхідною складовою програми комплектування є економічне обґрунтування. Після того як створені концепція і програма комплектування, можна починати збиральницьку роботу. Наукова підготовка до комплектування включає в себе цілеспрямовану діяльність: з'ясування джерел комплектування, уточнення території, на якій планується комплектування, та визначення ситуацій на ній, коло людей, які зможуть надати допомогу. Досліджуються архівні матеріали, література як загального характеру, так і конкретна, регіональна, місцева. Особлива увага приділяється місцевій пресі, саме з неї можна отримати цікаву і корисну інформацію. Бажано підтримувати зв'язки з краєзнавцями, журналістами, науковцями тощо.

Форми комплектування мають бути різними – це і придбання матеріалів від приватних осіб та від офіційних установ, колекціонерів. В першу чергу предмети музейного значення поповнюють музейну колекцію в результаті наукових виїздів, відряджень та експедицій.

Кожна нова експозиція або виставка орієнтована на конкретні матеріали, проте останнім часом в арсеналі фондів Національного музею з'явилися нові матеріали, раніше не притаманні йому. Це – документи, речі, зброя з Донбасу, що дають можливість документувати для історії події російсько-української війни. Для того, щоб предмет був відібраний як предмет музейного значення, він має містити ту чи іншу цінну інформацію, і ця інформація має бути змістовна з історичної та соціальної точки зору.

Залишки зброї, уніформа, особисті речі, фотодокументи, нагороди, прапори – все це містить інформацію, що може мати наукову цінність. Якщо інформація про предмет, його приналежності має відношення до конкретної особи або події, предмет набуває меморіального значення.

До сучасних предметів музейного значення відносяться немало оригінальних та єдиних у своєму роді. Це листи, ділові папери, що належали людям, які цікавлять музей. Проте основний потік – це типові предмети.

Предмети, що містять інформацію про самопожертву, героїзм, товариські відносини, мають соціально-моральну цінність.

При відборі сучасних предметів велика увага приділяється комплексам предметів. Це особливо важливо при відборі предметів учасників бойових дій на Сході України, зокрема загиблих. Адже кожен документ, кожне фото з минулого людини містить її історію, або фрагменти, з яких складається наратив.

Комплексно відібрані предмети музейного значення взаємно доповнюють і підтверджують один одного, чим підвищують їхню цінність автентичних документів соціальної дійсності.

Коли ми говоримо про документування сучасного періоду, то звертаємо увагу на будь-яку дрібницю, яка ще зовсім нещодавно, здавалося б, жодної музейної цінності не мала. Це може бути табличка з назвою вулиці, побутові речі, забуті або залишені біля зруйнованих будинків тощо. І хоча в цілому теорія і методика комплектування сучасних матеріалів недостатньо розроблена в музезнавстві, досвід Національного музею підкреслює важливість і очевидність загальних принципів документування сучасності, вироблення критеріїв відбору

об'єктів музейного значення. Система відбору предметів складається з сукупності критеріїв загального і приватного характеру. Загальні критерії беруть до уваги такі характеристики предмета, як його інформативність, репрезентативність, атрактивність, експресивність. Приватні критерії враховують специфіку конкретної колекції, тип, вид і різновид предмета як джерела. Оскільки критерії відбору матеріалів сучасного періоду розроблені слабо, деякі музеологи рекомендують проводити анкетні опитування, експертні оцінки та інші методики соціологічного дослідження [5].

Предмети музейного значення, що відображають сучасність, вимагають зіставлення, оцінки їхньої інформації, що відноситься до одних і тих же фактів. Наприклад, елемент військового одягу і фото його власника у ньому, нагорода і фото – вручення відзнаки, прапор і фото: група бійців біля цього прапора тощо. Комплексно відібрані предмети музейного значення обопільно доповнюють і посвідчують одне одного, чим підвищують їхню цінність як автентичних матеріалів соціальної дійсності.

Безумовно, науковці прагнуть поєднувати в одному музейному джерелі якості інформативності, атрактивності, експресивності. Це, на жаль, зустрічається не часто. Але інколи навіть низькоатрактивний музейний предмет впливає на відвідувача, примушує розмірковувати, узагальнювати. Наприклад, саморобне сповіщення про загибель лейтенанта І. Баранника. У серпні 1941 року, розуміючи безвихідь становища під час оборони Києва, Іван Пимонович власноруч написав сповіщення про свою загибель. Потертий клаптик паперу, напис простим олівцем – цей предмет не дає всебічної інформації, не наділений атрактивністю, проте історична цінність його очевидна.

Особливий інтерес викликають предмети з легендою. Так, наприклад, в музеї є книга Новий завіт, що належала рядовому А.І. Чумаку. Він проніс її в своєму наплічнику фронтовими шляхами від рідного дому на Волині до Східної Пруссії. Рукою малописьменного селянина підкреслені у книзі рядки: «Тогда говорит ему Иисусъ: возврати мечь твой въ его мѣсто, ибо всѣ, взявшие мечь, мечемъ погибнуть». Зрозуміло, що цей музейний предмет містить зовсім іншу

інформацію і викликає зовсім інші почуття, ніж така сама книга, передана до музею колекціонером.

Роль першоджерел різноманітних типів і видів у документуванні історичної дійсності дуже важлива. Середовище побутування, час, конкретна особистість впливає на цінність предмета музейного значення.

Фонди музею, сформовані з сучасних, нових позицій, відкривають виключно широкі можливості в усіх видах діяльності музеїв. Перш за все вони дають можливість не ілюструвати історію, а вводячи в науковий обіг нові першоджерела, віддзеркалювати розвиток суспільства як багатопланове, суперечливе явище, викликати відчуття співпричетності, ставити проблеми світоглядного й морального характеру.

Музеєзнавчий підхід до дійсності з метою комплектування фондів пов'язаний з повнотою документування та предметного обґрунтування згідно з профілем музею і здатністю музейного зібрання бути засобом інформації та комунікації.

Джерела та література

1. Терминологические проблемы музееведения. Сб.науч.трудов. – М., 1986. – С. 80
2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник /Фрідріх Вайдахер / Пер. з нім. В.Лозинський, О.Лянґ, Х. Назаркевич. – Львів: Літопис, 2005. – С. 241
3. Основы музееведения: Учебное пособие / Отв.ред. Э.А. Шулепова. – М., Эдиториал УРСС, 2005. – 504 с.
4. Там само, С. 245
5. Юренева Т.Ю. Музееведение: Учебник для высшей школы. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2004. – 560 с.